

LATINA pro historiky

Vybraná témata gramatiky a kulturní historie

Pedagogická fakulta MU Brno
podzimní semestr 2015

Mgr. Pavlína Mazáčová, Ph.D.

Lingua Latina

- **románský** jazyk **ie** skupiny
- název odvozen od jména kmene **Latínů** (obyvatelé severozápadní části starověkého **Latia** – Lazia, ve střední části Apeninského poloostrova při dolním toku Tibery), který latinou původně mluvil
- jedním z kmenů sídlících v Latii Římané (obývali město Řím a jeho okolí)
- výbojnými Římany latina rozšířena po celém zemi **Imperia Romana**

- Khaki uprostřed - Latinové

Latina na počátku Říma

Řím

- založili Latinové podle tradice v roce 753 př. n. l. (počátek římského kalendáře)
- Dvě teorie o založení Říma:
 - a.) legenda o Romulovi a Rémovi
 - b) historické (pravdivé) založení Říma
- vznikl postupným sjednocením několika vesnic v Latii u řeky Tibery
- vzhledem ke své poloze je nazýván městem sedmi pahorků (např. Palatin, Kapitol apod.)
- http://smd.gytool.cz/downloads/3-6_RIMSKA_REPUBLIKA_cb.pdf

Lingua Latina

- prostřednictvím antické literatury **zprostředkovala evropským národům antickou vzdělanost**
- spisovná latina normovaná Caesarem a Ciceronem
- vedle ní současně též řeč lidová – **sermo vulgaris**
 - ke konci doby císařské získala převahu nad spisovnou latinou
 - rozšířena v Itálii a v římských provinciích = latina základem dnešních románských jazyků (francouzštiny, italštiny, španělštiny, portugalštiny, rumunštiny aj.)

Chronologie vývoje linguae Latinae

- *prehistorická fáze* (? – 600 př. n. l.)
- *protohistorická fáze* (600 – 240 př. n. l.)
- *historická fáze* (od 240 př. n. l.)
 - *archaická latina* (240 – 80 př. n. l.)
 - *klasická latina* (80 př. n. l. – 14 n. l.)
 - *Ciceronovo období* (80 – 30 př. n. l.)
 - *Augustovo období* (30 př. n. l. – 14 n. l.)
 - *poklasická latina* (14 – 117 n. l.)
 - *stříbrné období*
 - *úpadková latina* (117 – 700)
 - *středověká latina* (700 – 1300)
 - *karolinská renesance*
 - *otonská renesance*
 - *humanistická latina* (1300 – 1550)
 - *barokní latina* (1550 – 1750)
 - *klasicistní latina* (po 1750)
 - *moderní latina* (od 1900)

Vybrané fáze vývoje latiny

Klasická latina

- spisovná
- sermo vulgaris

Středověká latina

- počátek v posledních letech západorímské říše
- značně zjednodušená (omezení konjunktivů, omezení skloňování koncovkami, nahrazování akuzativních vazeb vedlejšími větami apod.)
- sv. Augustin se zmiňuje o prosazování nové, vulgární či začínající středověké latiny - naráží na „lidový způsob mluvy“
- doba Karla Velikého - středověká latina součástí tzv. karolinské reformy.
- ovlivněná národními jazyky, a proto se v různých krajích liší v lexiku
- všeobecný dorozumívací jazyk vzdělaných vrstev, mezinárodních diplomatických styků i umělecké literatury a státní správy
- Vatikán - latina vedle italštiny stále úředním jazykem
- české země - převládala latina až do husitského období, v Uhrách se udržela jako jazyk státní správy téměř až do poloviny 19. století = do češtiny a dalších evropských jazyků spousta latinských slov

Vybrané fáze vývoje latiny

Humanistická latina

- vzešla z reformy za humanismu
- stále větší prosazování národních jazyků vytlačovalo pomalu latinu z každodenního života
- obdiv ke klasickým autorům = studium a úmyslný návrat ke klasické latině (syntax a stylistika), slovní zásoba naopak odpovídá své době
- v době humanismu a renesance vzniká základ dnešní italštiny = toskánské nářečí lidové latiny, poprvé písemně použita v díle Zpěvník (Francesco Petrarca)

Církevní latina

- původně jazyk „všech věd“ se nejdéle jako oficiální jazyk udržel v církvi
- „církevnost“ spočívá nikoli v mluvnici (ta kopíruje vždy svou dobu), jako spíše v lexiku a idiomech.
- zaměňování církevní latiny se středověkou
- vliv křesťanství ve středověku na latinu značný, i mimo sféru náboženskou = mnoho nových latinských slov (přejatých většinou z řečtiny či hebrejštiny, někdy přímo novotvary) již ve starověku – *baptisma/baptismum*, *sabbatum*, *trinitas*, aj.
- díky křesťanskému vlivu mnoho slov dostalo nový význam či nové pádové vazby (*confiteri alicui* – chválit někoho; *misereri alicui* namísto *misereri alicuius* atd.)

Latinské písmo

- Římané přejali od Řeků prostřednictvím Etrusků
- původně pouze **VELKÁ PÍSMENA** – majuskule
- až ve středověku také malá písmena – minuskule

- Velká písmena se dodnes v latině užívají:
 - a) na začátku věty
 - b) vlastní jména
 - c) slova odvozená od jmen vlastních: **R**omanus **X**XX římský, **L**atine **X**XX **l**atinsky

Latinské nápisy - epigrafy

- mimořádně bohatý pramenný materiál o římských dějinách a reáliích
- od počátku města, hojněji pak od augustovské éry
- zahrnují do té doby nevídanou škálu společenské komunikace
- epigrafika (z řec. ἐπιγράφειν – napsat, nadepsat, vepsat, věnovat)
- Více na http://is.muni.cz/el/1421/podzim2009/KLBcA29/Rimska_epigrafika1.pdf

Latinské nápisy

- Mezní body:
 - počátky Říma, resp. ustálení samostatného jazyka a písma na konci 7./počátku 6. st. př. Kr.
 - a rok 711 po Kr. (arabské obsazení iberského poloostrova = v nejzápadnější části impéria úplný konec „římské“ epigrafiky)

Latinské nápisy

- Mějme na paměti!!!
- Římská říše ani v době nejpokročilejší romanizace **nebyla jazykově jednotná** (další jazyky – na počátku latinského písemnictví etruština, na jihu a ve vých. Středomoří řečtina)
- nejvýchodněji umístěný latinský nápis: Baku v Arménii u Kaspického moře (autorem centurio 12. legie za císaře Domitiana)

Latinská epigrafika

- = shromažďování, čtení, klasifikace a výklad nápisů, jejich následná editace a komentování
- nedílná součást VĚD O STAROVĚKU
- užitečná v součinnosti s dalšími disciplínami (archeologie, historická topografie, paleografie, filologie atd.)
- **dnes** latinskou textovou pramenou základnu rozšiřují už jen nové epigrafické **prameny**
- obecné dějiny - období, kdy postrádáme jakékoli literární prameny (např. dějiny 3. století po Kr.), při jejich rekonstrukci jen epigrafické a archeologické prameny

Dějiny latinské epigrafiky

- Zájem o latinské nápisy jako filologické nebo historické prameny již v antice – např. **Livius** cituje zákony z nápisů z roku 186 př. Kr., které upravovaly účast na bakchanáliích:
 - senátní výnos, dodnes dochovaný na bronzové destičce, se v některých pasážích doslova shoduje s Liviovým textem.
- Livius tedy čerpal z nápisu jakožto dokumentárního pramene
- **Cicero** nechal u Syrakus očistit náhrobek Archimeda, aby mohl nápis na něm správně přečíst
- jen u **Plinia** je dochován úplný text nápisu z Tropaeum Alpium u Monte Carla.

Podkladové látky pro nápisy

- **Dřevěné** nebo voskové destičky (*tabulae ceretae*) – právní a hospodářské dokumenty (účty, smlouvy apod.)
- Ukládány v soukromých i veřejných archivech, v senátním archivu

Podkladové látky pro nápisy

Voskové tabulky

- běžná korespondence Řeků a Římanů
- dřevěné destičky, vydlabané a pokryté vrstvou včelího vosku
- přikládaly se k sobě a svazovaly se řemínkem po dvou nebo po třech
- Pompeje - freska se zobrazením Terentia Neona s manželkou (ta drží v levé ruce voskové tabulky, v pravé bronzový bodec, tzv. *stilet*)
- **stilet** - jeden konec zašpičatělý pro vytváření čar, druhý zploštělý pro vymazání napsaného a psaní na novou čistou plochu

Ukázky nápisů

Latinský **náhrobní** nápis pro Flavia Decebala – římského občana tráckého původu, a jeho manželku Aurelii Quietu

Ukázky nápisů

Latinský **náhrobní**
nápis C. Popillia
Onesiphora, římského
občana řeckého původu

Latinská abeceda

- abeceda jazyka latinského = LATINKA
- od 3.stol. př. n. l. – 24 písmen (A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, V, X, Y, Z)
- G původně označováno písmenem C: Gaius = C.
- U označovali Římané písmenem V: DOMVS = DOMUS
- I původně označovalo hlásky I a J = zůstalo zachováno:
 - IULIUS (čtěte JULIJUS)
 - IUS (čtěte JÚS)
- K zachováno pouze ojediněle: KALENDAE (čtěte kalendé)
- Y, Z pouze v řeckých slovech, do latiny až v 1. stol. n. l. (gymnasium – cvičiště)
- X pouze v cizích slovech (řeckých)
- CH v abecedě nebylo (slova uvedena ve slovníku pod C)

Latinské hlásky

Samohlásky:

- jednoduché – VOKÁLY (krátké nebo dlouhé) –
a, e, i, o, u, y
- složené – DIFTONGY (pouze dlouhé)
– ae (čtěte é), oe (čtěte é), au, eu

Souhlásky – KONSONANTY

Výslovnost latiny

- **Rekonstruována** teoreticky:
 - ze svědectví starých gramatiků
 - z prepisů do řečtiny
 - ze středověké tradice
- Klasická výslovnost – ztratila se štěpením latiny na románské jazyky
- Výslovnost latiny na českém území – přizpůsobena výslovnosti češtiny

Délka slabik

- Slabiky **krátké**
- Slabiky **dlouhé**:
 - **přirozeně** = obsahuje dlouhou samohlásku (víta) nebo dvojhlásku (Caesar – *cézar*)
 - **polohou** = za krátkou samohláskou následují aspoň dvě souhlásky (**arma** – *arma*)
 - mnoho výjimek
 - samohláska před jinou samohláskou **KRÁTKÁ!**
 - VIA (cesta) TUUS (tvůj)

Přízvuk latiny

- **Slabiky PŘÍZVUČNÉ a NEPŘÍZVUČNÉ**
- Pravidla:
 - jednoslabičná slova – mají vždy přízvuk
 - dvojslabičná slova – přízvuk na PRVNÍ slabice
 - pax (mír), ad hoc (k tomu)
 - troj- a víceslabičná slova s předposlední DLOUHOU slabikou – přízvuk je na NÍ
 - amícus (přítel), feminárum (bez žen)
- troj- a víceslabičná slova s předposlední slabikou KRÁTKOU – přízvuk je na třetí slabice od konce:
 - př.: fémina (žena), dóminus (pán)

Latinská gramatika

- **Tvarosloví** – slovní druhy:
 - Substantivum
 - Adjektivum
 - Pronomen
 - Numerale
 - Verbum
 - Praepositio
 - Coniunctio
 - Interiectio
 - Particula

Substantivum

- **3 rody:**
 - Maskulinum
 - Femininum
 - Neutrum
- **2 čísla:**
 - Singulár
 - Plurál
 - pozůstatek duálu: duo (dva), ambo (oba)
- **6 pádů:**
 - 1. Nominativ
 - 2. Genitiv
 - 3. Dativ
 - 4. Akuzativ
 - 5. Vokativ
 - 6. Ablativ
(český 6. + 7. pád)

Viz PdF deklinace I., II.

Zvláštnosti rodů v latině

- Mužského rodu – **maskulina**:
 - jména větrů – Aquilo (Aquilo - severní vítr)
 - Římané je považovali za božstva mužského rodu
- Ženského rodu – **feminina**:
 - jména stromů a rostlin – laurus (vavřín), vitis (vinná réva), pirus (strom hruška)
 - Římané je považovali za božstva ženského rodu
 - jména většiny ostrovů, zemí měst

Zvláštnosti čísla substantiv

- Stejná substantiva mají v latině **v singuláru jiný význam než v plurálu:**

Feminina

SG.

aqua (voda)

fortuna (štěstí, náhoda)

copia (zásoba, hojnost)

littera (písmeno)

PL.

aquae (lázně, povodeň)

fortunae (majetek, statky)

copiae (vojenské sbory)

litterae (dopis, vědy)

Zvláštnosti čísla substantiv

Maskulina a neutra

SG.

hortus (zahrada)
ludus (hra, škola)
auxilium (pomoc)
rostrum (zobák)
fóru)

PL.

horti (sady)
ludi (veřejné hry)
auxilia (pomocná vojska)
rostra (řečniště na

Skloňování

= **DEKLINACE** (lat. declino – nakláním)

5 latinských deklinací substantiv

Každá deklinace se liší **KONCOVKOU GENITIVU** singuláru!

- I. – ae
- II. – i
- III. – is
- IV. – us
- V. – ei

Genitiv singuláru – součást slovníkového záznamu tvaru substantiva:

Př.: servus, **servi**, m. - otrok

Některé zvláštnosti skloňování

Nesklonná substantiva:

- Fas (právo božské)
- Nefas (bezpráví, hřích)
- Mane (ráno)

Řecká jména:

- ve starší době latinizována plně
- za Augusta do nich pronikají opět řecké koncovky = smíšené skloňování
 - např. Ili**on**, liber Bucolico**n**, liber Georgico**n**

Adjektivum

- **2 skupiny skloňovacích typů** adjektiv:
podle zakončení nominativů singuláru
 - a) adjektiva I. a II. deklinace
 - b) adjektiva III. deklinace
- Skloňování se řídí **SKLOŇOVÁNÍM** substantiv
 - Př.: **vita bona** (dobrý život), **exemplum parvum** (malý příklad)
- Stupňování (viz čeština)
 - **longus** (dlouhý) – **longior** (delší) – **longissimus** (nejdelší)

Zájmena

- podobné typy jako v českém jazyce
 - např. **osobní** (is, ea, id)
 - např. **přivlastňovací** (meus, tuus, noster, vester, suus)
 - např. **ukazovací** (hic, haec, hoc)

Číslovky

V latině **různé druhy číslovek** – základní, řadové, násobné...

- klasická latina – charakteristická **grafika římských číslic**

Jak vznikly římské číslice?

Základem bylo **počítání na prstech:**

- I – zdvižen jeden prst - jedna
- V – tvar ruky při zdvižení palce a malíčku – pět
- X – dvakrát V proti sobě – deset
- C – tvar vytvořený ukazováčkem a palcem - sto
- L – polovina z C, tedy padesát
- M – mille – tisíc
- D – quingenti – pět set (svisle rozpučené M)

Číslovky 1 až 10

	základní (kolik?)	řadové (kolikátý)
I	unus, a, um	primus, a, um
II	duo, ae, o	secundus, a, um
III	tres, tres, tria	tertius, a, um
IV	quattuor	quartus, a, um
V	quinque	quintus, a, um
VI	sex	sextus, a, um
VII	septem	septimus, a, um
VIII	octo	octavus, a, um
IX	novem	onus, a, um
X	decem	decimus, a, um

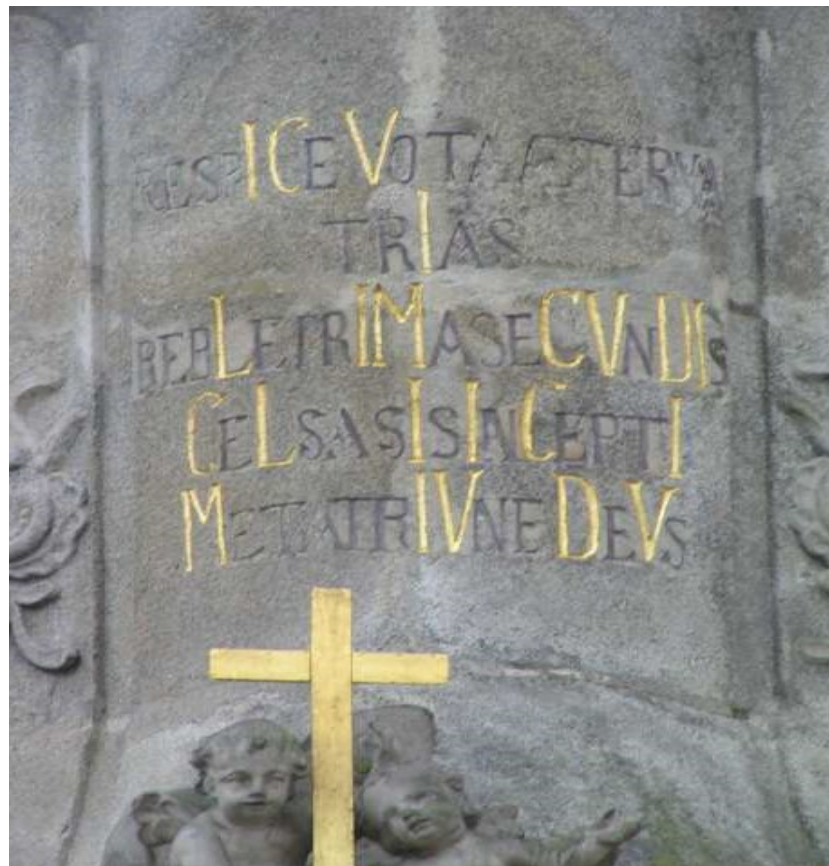
Skloňování číslovek

- **Základní číslovky** - skloňují se pouze unus, duo, tres, dále už jsou nesklonné.
- **Řadové číslovky** – při skloňování se chovají **jako adjektiva 1. a 2. deklinace**
 - Př.: servus secundus – druhý otrok (nom.sg.), femina prima – první žena (nom. sg.)
- **Postavení počítaného předmětu**
 - čeština – u číslovek 1 až 4 v nominativu sg. a pl. – od číslovky 5 je v genitivu pl.
 - latina – u číslovky 1 v nom. sg. – od číslovky 2 dále je v nominativu pl.
 - Př.: čeština – pět hradů (2. pád pl.) XXX latina – quinque castra (1. pád pl.)

Zvláštnosti latinských číslovek

- Určení času (otázka Jak dlouho?)
 - vyjadřujeme akuzativní vazbou:
 - **Decem annos** Troia a Graecis oppugnabatur.
 - Deset let byla Trója obléhána Řeky.
- Udávání času na hodinách
 - používají se řadové číslovky:
 - **Quota** hora est? **Tertia**.
 - Kolik je hodin? Tři.
- Letopočet (na otázku Kdy?)
 - Použije se ablativ a řadová číslovka:
 - **Anno millesimo quinto**.
 - Roku 1005.

Číslovky na latinských památkách

Kontakt

Mgr. Pavlína Mazáčová, Ph.D.

pmazacov@phil.muni.cz

pmazacova@gmail.com